

Âbidin Paşa'nın Bir Mesnevî Hikâyesine Yönelik Hususî İlğisi: Merd-î A'râbî (Bedevî İle Karısı) Risâlesi ve Yorumu

Abidin Pasha's Special Interest in a Mesnevi Story:
The Treatise of Merd-I A'râbî
(The Bedouin and His Wife) and its Commentary

Doç. Dr. Muammer CENGİZ¹

¹Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Samsun
· mckonevi@gmail.com · ORCID > 0000-0002-2093-9977

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15 Ocak/January 2025

Kabul Tarihi/Accepted: 22 Mart/March 2025

Yıl/Year: 2025 | **Sayı – Issue:** 58 | **Sayfa/Pages:** 1-14

Atıf/Cite as: Cengiz, M. "Âbidin Paşa'nın Bir Mesnevî Hikâyesine Yönelik Hususî İlğisi: Merd-î A'râbî (Bedevî İle Karısı) Risâlesi"

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 58, Haziran 2025: 1-14.

ÂBİDİN PAŞA’NIN BİR MESNEVÎ HİKÂYESİNE YÖNELİK HUSUSÎ İLGİSİ: MERD-İ A’RÂBÎ (BEDEVÎ İLE KARISI) RİSÂLESİ VE YORUMU

“Ekmek için bir kimse ekmekçiye gitti, ekmekçinin güzelliğini görünce ekmeği unuttu, ekmekçiye gönül verdi.” (Mevlânâ)

ÖZ

Âbidin Paşa’nın (1843-1906) tasavvufî mahiyetteki eserlerinin başında hiç şüphesiz *Mesnevî Şerhi* gelmektedir. Bir devlet adamı olmasının yanında ona asıl şöhret kazandıran da bu önemli eseridir. Osmanlı son dönemindeki yaygın Türkçe şerhlerden biri olması itibarıyla temayüz eden ve *Mesnevî*’nin ilk cildinin şerhini ihtiva eden metni İsmâil Ankaravî, Sarı Abdullah Efendi ve İsmail Hakkı Bursevî gibi Osmanlı dönemi Türkçe *Mesnevî* şârihleri ile gelişen yorumculuğu tevarüs etmiş olması itibarıyla kayda değerdir. Bununla birlikte Âbidin Paşa şerhinin ayırıcı vasfı dönemi açısından daha sade ve anlaşılır bir dil üzerinden *Mesnevî*’yi takdim etme ve yorumlama amacına dayanır. Bir Osmanlı bürokratu olarak Paşa’nın *Mesnevî*’ye olan dikkat ve ilgisi izahtan varestedir. Fakat onun *Mesnevî Şerhi*’nde yer alan Merd-i A’râbî (bedevî ile karısı) kıssasına ilişkin şerhini, ehemmiyetine binaen “hikmet-âmiz” olarak niteleyip müstakil olarak ayrıca neşretmesi, üzerinde durulması gereken bir konudur. Zira mezkur kıssa/hikâye Mevlâna’nın düşünce dünyası ve *Mesnevî*’nin anlam haritası açısından temsil gücü yüksek bir metindir. *Mesnevî*’de yer alan bedevî ile karısı hakkındaki hikâyeye odaklanan akademik çalışmalar bulunmakla birlikte Paşa’nın bu hikâyeye ilgisini ve yaklaşımını konu edinen bir incelemeye tesadüf edilmemiştir. Bu çalışma çerçevesinde Paşa’nın mezkur kıssaya dönük ilgisi tasavvuf düşüncesi ve Mevlânâ’nın mirası üzerinden okunmaya ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Âbidin Paşa, *Mesnevî Şerhi*, *Bedevî ile Karısı*, *Akıl*, *Nefis*.

ABIDIN PASHA'S SPECIAL INTEREST IN A MESNEVİ STORY: THE TREATISE OF MERD-I A'RÂBÎ (THE BEDOUIN AND HIS WIFE) AND ITS COMMENTARY

ABSTRACT

One of Âbidin Pasha's (1843-1906) most notable works of a Sufi nature is undoubtedly his commentary on the Masnavî. While he was a statesman, it is this significant work that brought him true fame. As one of the prevalent Turkish commentaries on the Masnavî during the late Ottoman period, this text, which covers the first volume of the Masnavî, is noteworthy for inheriting the tradition of Masnavî interpretation developed by Ottoman-era scholars such as Ismail Ankaravî, Sarı Abdullah Efendi, and İsmail Hakkı Bursevî. However, the distinguishing feature of Âbidin Pasha's commentary lies in its aim to present and interpret the Masnavî in a simpler and more accessible language, considering the period in which it was written. As an Ottoman bureaucrat, Pasha's attention and interest in the Masnavî are beyond question. Nevertheless, a matter worth examining is his decision to describe the commentary on the story of the Merd-i A'râbî (the Bedouin and his wife) in the Masnavî as "full of wisdom" and publish it separately due to its importance. This particular story is a highly representative text concerning Rumi's intellectual world and the thematic landscape of the Masnavî. While there are academic studies focused on the story of the Bedouin and his wife in the Masnavî, no research has been encountered that specifically addresses Pasha's interest in and approach to this story. Within the scope of this study, Pasha's interest in the story of Merd-i A'râbî will be analyzed and evaluated through the lens of Sufi thought and Rumi's legacy.

Keywords: Âbidin Pasha, *Mesnevî Commentary*, *Bedouin and His Wife*, *Mind, Soul*.

GİRİŞ

Tasavvuf nazariyatı değişen ve çeşitlenen biçim ve söyleyişlere karşın değişmeyen temalar üzerinden sürekli olarak kendini canlı tutmuştur. Hakîm Senâî'nin *İlâhînâme*'si ile Ferîdüddîn Attâr'ın *Musîbetnâme*'si çizgisinde bir metin olarak Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si de tasavvuf doktrinine dair birçok temel meselenin kendine özgü bir üslûpla ele alındığı seçkin metinlerin başında gelir. *Mesnevî*'yi diğer tasavvufî eserlerden ayıran yönlerinden biri de tasavvufî meseleleri kendine mahsus bir tarzı olan hikâyeler ve temsiller yoluyla öğretici bir dille ele almasıdır. *Mevlânâ*'nın hikâyeler, temsiller, teşbihler, mecazlar yoluyla yaptığı şey deyim

yerindeyse “hakikat”i hayat ile buluşturması ve hayat içinden hakikate yönel(t)mesidir. Bu yönüyle *Mesnevî* halk muhayyilesi ile kitâbî anlayışa aynı anda hitap etme imkânı bulur. Tasavvufa dair metafizik bahisleri tahkiye yoluyla kavramayı kolaylaştırır. Böylece mücerred hakikatler onda müşahhas kisvelere bürünür. *Mesnevî*’yi tarikatler üstü bir seyr u sülûk metni haline getirerek birçok defa tercüme ve şerh edilmesine, okunmasına, okutulmasına, ezberlenmesine ve hakkındaki sayısız incelemeye neden olan da herkesi bir şekilde tesiri altına alan da bu kapsayıcı dili ve muhtevâsıdır. *Mesnevî* yazıldığı form itibarıyla doğası gereği her ne kadar kavramsal bir bütünlük taşımasa da bu külliyyâtın hemen her bölümünde aynı zihinsel süreklilik ve duyarlılığın izleri takip edilebilir.^[1] Bu minval üzere *Mesnevî*’de vatan-ı aslî fikri, ilâh-ı mutekad, nefis-ruh mücadelesi, seyr u sülûk, mürşid-i kâmilin lüzûmu, sûret-mana bütünlüğü, beklentisiz kulluk fikri gibi tasavvufa dair başat temaların eserin odağını oluşturduğunu ve bu konuların farklı hikâyeler ve temsiller üzerinden pekiştirildiğini söylemek mümkündür. *Mesnevî*’de ele aldığı konuları işlerken hikâyelere (tahkiye yöntemine) büyük bir yer veren Mevlânâ’nın düşünce dünyasını temsil kabiliyeti açısından eserde geçen bazı hikâyelerin istisnâî husûsiyetler taşıdıklarını ve bu yönden de hem okuyucuları ve dinleyicileri hem de şârihleri nezdinde diğer bazı hikâyelere nazaran daha fazla ilgi uyandırdıklarını da eklemek gerekir. Bu hikâyelere dönük husûsî ilgiyi gösteren en önemli işaretlerden biri -söz gelimi Musa ile Çoban hikâyesinde olduğu gibi- klasik dönemde müstakil olarak tercüme ve şerh edilmiş olmalarıdır.^[2] Klasik dönemde *Mesnevî*’nin bütünü, ilk cildi veya ilk onsekiz beyiti üzerine yazılan şerhler dikkati çekse de husûsen belli bazı hikâyelere yönelik ilginin varlığı ve bu ekseninde oluşan örnekler *Mesnevî* şerh ve tercüme literatürü açısından da ayrıca dikkat çekicidir.^[3] Bu konuda sayıca çok fazla örnek zikretmek mümkün olmasa bile müstakil olarak hangi nedenlere bağlı olarak belli bazı hikâyelere yönelik bir ilginin oluştuğu önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Bu minval üzere Osmanlı son dönem *Mesnevî* mütercim ve şârihlerinden Âbidin Paşa’nın (1843-1906)^[4] *Merd-i A’râbî Risâlesi* (bedevî ile karısı hikâyesi) müstakil bir hikâyeye

[1] M. Nedim Tan, “Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî”, *İslâm Düşünce Atlası*, ed. İbrahim Halil Üçer, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2017), 2/883.

[2] XV. yüzyıl Halvetî meşâyihinden Dede Ömer Rüşenî’nin (ö. 892/1487) 880’de (1475-76) Çobannâme’si *Mesnevî*’deki “Mûsâ-Çoban” hikâyesinin serbest bir çevirisidir. Hikaye XVI. Yüzyıl sûfi-şâirlerinden Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh tarafından da “Kıssa-i Çoban” adıyla çeşitli ilavelerle tercüme edilmiştir. F. Baudry’in 1857’de yayımlanan *Mesnevî*’den yapılan ilk Fransızca çevirisinin de Mûsâ-Çoban hikâyesi üzerinden olması müstakil bir hikâyeye yönelik ilginin örnekleri arasında sayılmalıdır. Bkz. Semih Ceyhan, “Mesnevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/330; Mustafa İsmet Uzun, “Dede Ömer Rüşenî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/82; Hacı İbrahim Demirkazık, “16. Yüzyıl Sûfi Şâirlerinden Abdülmecîd Bin Şeyh Nasûh’un (Mecîdî) Kıssa-i Çoban Mesnevisi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1/28 (2022), 64-122.

[3] Bu konuda bkz. İsmail Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2008)

[4] İskender Pala, “Âbidin Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/310; İsa Çelik, Âbidin Paşa’nın *Mesnevî* Şerhi ve Tasavvufi Düşünceleri,

matuf ilginin örnekleri arasında değerlendirilebilir ve bu yönüyle mezkur sorulara cevap bulmaya imkân sağlayabilir.^[5] Zira Âbidin Paşa *Mesnevî*'nin ilk cildinde yer alan (2252-2957. beyitler)^[6] bedevî ile karısı hikâyesini hem *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî* isimli eseri içinde mufassalan şerh etmiş hem de –aşağıda üzerinde detaylı olarak durulacağı üzere- *Merd-i A'râbî Risâlesi* adıyla muhtasaran ayrıca neşretmiştir. Buradan hareketle Âbidin Paşa'nın *Mesnevî* şerhçiliğine, Mevlânâ hakkındaki umûmî değerlendirmelerine ve niçin belli bir hikâyeye ayrıca teveccüh göstermiş olduğu konusuna intikal edebiliriz.

I. ÂBİDİN PAŞA'NIN MEVLÂNÂ, MESNEVÎ VE ŞERH HAKKINDAKİ TEMEL DÜŞÜNCELERİ

Âbidin Paşa döneminin etkin bir bürokratı ve entelektüeli olmasına karşın aynı zamanda tasavvuf alanında dikkate değer metinler telif ve şerh etmiş bir isimdir. Nitekim eserleri arasında ona asıl şöhret kazandıranı da *Mesnevî*'nin birinci cildine yazdığı altı ciltlik hacimli tercüme ve şerhidir.^[7] Âbidin Paşa'nın *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif*'i ile eş zamanlı olarak müstakil olarak neşrettiği *Merd-i A'râbî Risâlesi* asıl itibariyle onun *Mesnevî Şerhi*'nde yer alan ilgili hikâyenin şerhini yaklaşık üçte bir oranında “ihtisar” ederek yayınladı bir eserdir.^[8] *Risâle*'nin mukaddimesinde yer alan –ve aşağıda yer vereceğimiz- ihtar notu dışında metin hakkında bir izahat vermediği/bulunmadığı için Paşa'nın gerek Mevlânâ ve *Mesnevî* hakkındaki değerlendirmeleri ile şerh yönteminde takip ettiği usûl gerekse ilgili hikâye etrafındaki yorumlarını daha geniş bir dairede ele alabilmek için esas metin diyebileceğimiz *Mesnevî Şerhi*'ne müracaat etmek zarureti ortaya çıkmaktadır. Zira şerhin bütününde gözettiği ilkeler söz konusu risâlede de kendini göstermektedir. Bu açıdan konumuz doğrudan Paşa'nın bedevî ile karısı hikâyesine odaklanan metni olan *Merd-i A'râbî Risâlesi* olsa bile *Mesnevî Şerhi*'nin mukaddimesi ve hikâyenin daha mufassal şerhinde bulunan ikmal edici bilgilerden yarar-

(İstanbul: Vefâ Yayınları, 2007) s.65-105.

[5] Tasavvuf araştırmaları arasında Bedevî ile Karısı hikâyesini müstakil olarak irdeleyen çalışmalar için bk. Kadir Özköse, “Mesnevî'deki ‘Bedevî ile Karısı’ Hikâyesine Göre Akıl -Nefis İlişkisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1 (2011), 37-69; Yusuf Yıldırım, “Mesnevî’de Geçen ‘Bedevî ile Karısı Hikâyesi’ ya da Kadının Fendî”, *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 8/2 (2023), 914-927.; Sarı Abdullah Efendi üzerinden hikâyenin ele alınışına ilişkin ayrıca bk. Ülker Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 396-410.

[6] Mevlânâ, *Mesnevî*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1990), 1/180-237.

[7] Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif*, (Dersâdet: Mahmud Bey Matbaası, 1305-1306/1887-1888), I-VI. Şerh hakkındaki kısa bir tanıtım için ayrıca bkz. İsmail Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2008), 173-176.

[8] Bedevî ile Karısı hikâyesinin Paşa'nın *Mesnevî* şerhindeki yeri için bkz. Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif*, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1305), 4/194-327; Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif*, (Dersâdet: Mahmud Bey Matbaası, 1306), 5/1-211.

lanılacaktır. Fakat o meselelere intikal etmeden önce Paşa'nın tasavvufi kişiliğine ve tasavvufi eserlere ilgisine yönelik bazı vurguları hatırlamak yerinde olacaktır.

Bir *Mesnevî* şârihi olarak Âbidin Paşa'nın ilmî birikimi yanında tasavvufi dünyası hakkındaki kayıtlardan birine göre “Âbidin Paşa mehâsin-i ahlâkiye ve fazilet-i ilmiye ile mümtaz ve istikamet ve fart-ı sadâkat ve ubudiyet ile müşârün-bilbenan [parmakla gösterilen] bir zat idi.”^[9] Paşa'nın tarikat hayatına ve şeyhi olarak ismi geçen Nûreddin Efendi'ye ilişkin yeterli malumat olmasa da onun ehl-i tarîk olduğu kaydı bulunmaktadır: “Müşârün ileyh Âbidin Paşa'nın mürşidi, tarik-i Halvetiyye'den Deraliyye'de [İstanbul'da] Merkez Efendi Dergâh-ı Şerîfi post-nişîni merhum Nûreddin Efendi 'kaddesallâhu teâlâ sırrahû.'^[10] Âbidin Paşa, hakkındaki biyografik bir kayıta da “Mesnevî ile kesret-i iştigâl etmiş” bir isim olduğunun altı çizilir. Yine hakkındaki biyografik malumat arasında Sadî-yi Şîrâzî, Hâfız-ı Şîrâzî, Fuzûlî, İbrahim Hakkı Erzurûmî gibi isimlerin eserlerine ve şiirlerine olan ilgi ve dikkatinden söz edilir. Bu kayıt Paşa'nın klasik edebiyatı hem Farsça hem Türkçe söyleyen isimler üzerinden kuşatmaya dönük uğraşlarını yansıtır. Âbidin Paşa'nın Mevlânâ ve *Mesnevî* ile olan hukukunun düzeyi diğer eserlerinde de belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Mevlânâ'yı *Mesnevî Şerhi*'nin mukaddimesinde “Maneviyat ve akliyâtta nûr-efzâ-yı cihân ve âlem-i hakîkatte meş'ale-i rehnûmâ u bürhân ve insâniyete fahr u şân”^[11] ifadeleri ile niteleyen, *Saâdet-i Dünyâ* risâlesinde Mevlânâ için “cihân-ı manevînin merd-i ferîdi”^[12]; *Kasîde-i Bürde Şerhi*'nde ise “âşık-ı sâdık” şeklinde tavsif eder.^[13] Paşa'nın *Mesnevî* ve kaleme aldığı şerhte benimsediği üslûp ve tavır hakkındaki daha geniş bir değerlendirmesi ise şöyledir:

“Hissiyât-ı âcizâneme göre rûhâniyât ve akliyâtta hâme-i ebnâ-yı beşerden zuhûr eden âsâr *Mesnevî-i Şerîf*'e mânend olmak mümkün görünmez. *Mesnevî-i Şerîf* in her beyt-i müstecmiü'l-me'âlîsi bir mülk-i azîm addolunsa sezâ ve ahrâdır. *Mesnevî-i Şerîf*, bir *nehr-i cesîm-i hikmet*dir ki dimağı fâsid olmayanlara azb ü safâ ve müfsidlere telh u ezâdır. İşte bu hissiyât üzerine âcizlerinin dünyâda manen en birinci lezzeti Kur'ân-ı azîmüştândan sonra *Mesnevî-i Şerîf* in mütâlaasıdır. Ve âhîret için ehass-ı â'mâlimden biri, lütf-i hüdâ ve şefâat-i fahr-i âlem Muhammed el-Mustafâ aleyhi efdâlû't-tehâyâ efendimiz hazretleriyle Mevlânâ Celâleddin Rûmî hazretlerinin rûh-i pür-fütûh-i âlîleriyle mülâkî olmaklığımdır. *Tercüme ve şerhine muvaffak olduğum işbu cildi, gayr-i müsta'mel ve anlaşılmayacak*

[9] İkdâm'dan (nr. 4285, 27 Nisan 1322) akt. Serhat Başar, “Osmanlı Basınında Bazı Şair, Müverrih, Müellif, Muharrir Matbaacılara Ait Vefat ve Cenaze Haberleri”, *Müteferrika* 55, (2019), 129-182.

[10] Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde*, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1324), 8.

[11] Âbidin Paşa, *Tercüme ve Mesnevî-i Şerîf*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1324, 1/2.

[12] Âbidin Paşa, *Saâdet-i Dünyâ*, (Rodos: Matbaa-i Vilâyet, 1312), 2.

[13] Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde*, 2.

elfâz ile boğmadım, bilakis herkesin anlayabileceği berrak ibârâta dikkat eyledim. Fikrim, muğlak ibârât tedârikinde değil ma'ânî taharriyatında idi. Hâtır-ı âcizâneme tevârüd ve tulû' eden maânîyi dahi mümkün olduğu kadar muhtasar yazmak istedim."^[14]

Paşa'nın yukarıdaki ifadelerinde özellikle tercüme ve şerhte gözettiği dil ve üslûb hassâsiyeti dikkati çekmektedir. Vurgulayarak belirttiğimiz ifadelerinde Paşa bir yandan kendi devri için hem herkesin anlayabileceği açıklık ve sadelikte hem de muhtasar bir anlatımı benimsediğini belirtmekte ise de "gayr-i müsta'mel ve anlaşılmayacak elfâz ile boğmadım" ifadeleri aynı zamanda klasik dönem mesnevî şerhçiliğine dil ve anlatım zaviyesinden yöneltilmiş bir tenkit olarak da okunabilir. Cevdet Paşa'nın (1823-1895) Âbidin Paşa'nın şerhi hakkındaki ifadelerinde de dil ve üsluptaki sadelik ile Mesnevî'yi *lisan-ı asra tatbik* vurgusu hâkimdir: (...) zât-ı âlîleri lisân-ı asra tatbik ile şerhine i'tinâ buyurmuş olduğundan meslek-i âlîleri takdîr ü istihsâna sezâdır. Mesnevî eskimez, münderecâtı değişmez lâkin ma'lûmât-ı asra göre tatbîkâtı değişir. (...) Metin ve şerhi okudukça oldukça mütelezzi oldum."^[15] Bu bağlamda Âbidin Paşa'nın İsmâil Ankaravî, Sarı Abdullah Efendi ve İsmail Hakkı Bursevî gibi Osmanlı dönemi şârihlerinden istifade etmiş olsa da^[16] kendi dönemi ve birikimi açısından yeni unsurlarla telif bir metin meydana getirdiğini bu açıdan yaptığı yorumların ona özgü olduğunu ifade etmek mümkündür.^[17]

[14] Paşa'nın esas zor olanın berrak ve muhtasar yazmak olduğuna dair vurgusu şu ifadelerle devam edecektir: "Berrak ve muhtasar yazmak arzu ve emel-i âcizânemden idiyse de bu arzuma muvaffak olduğumu iddia edemem. Manidar olduğu halde açık ve kısa yazmak emr-i müşkildir. Hakîm ve âlim bir müellif ahbâbından birisine şu sözleri yazmışdı: 'Ey dostum! Berrak ve muhtasar yazmak arzu ederim; fakat vaktim dar olduğundan mufassal ve muğlak yazmağa mecburum.' İşte bu zâtın ifâdesinden dahi anlaşılıyor ki, mufassal ve muğlak yazmak için çokça vakit ve dikkat istemez. Zira muğlak ibâreler maânîden ârî bile olsa, müellif maksadının anlaşılmasını eserini mütâlâa edenin killet-i ilm ü zekâsına haml ve isnâd ile kendi manasızlığını elfâz-ı muzlime içinde setr u ihfâya muvaffak olur zu'munda bulunur. Muğlak ibâreli bir kitab mütâlâa ile hiçbir şey anlayamayan zât dahi kendi ilm ü zekâsının adem-i kifâyetinden gizlice şûphe edip okuduğu kitabı tenkîd etmekden mücânebetle bir daha eline almamağa zihnen karar verir; fakat meâlini anlamadığını halka anlatmamak için o kitabı medhe mecbûr olur." Âbidin Paşa, *Tercüme ve Mesnevî-i Şerif*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1324, 1/2-3.

[15] Kemal Yavuz, "Mesnevî-i Şerif ile Alakalı Olarak Cevdet Paşa'nın Âbidin Paşa'ya Yazdığı Bir Mektup". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 24 (1986), 446-447.

[16] Ceyhan, "Mesnevî", 29/331.

[17] İsa Çelik, *Mevlânâ'nın Mesnevîsi ve Âbidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi*, 167-170.

II. AYRI BASIM BİR MESNEVÎ HİKÂYESİ: MERD-İ A'RÂBÎ RİSÂLESİ

Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf Merd-i A'râbî Risâlesi'nin^[18] kapağında yer alan “Ankara Vâlisi Âbidin Paşa hazretlerinin eseri” (Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1305) ifadeleri ile metin ona nisbet edilir. Paşa'nın hem Mesnevî şerhinin ciltlerinin serlevhasında hem de ayrı basım olarak neşrettiği *Merd-i A'râbî Risâlesi*'nin kapağında bulunan Molla Câmi'nin Mevlânâ ve *Mesnevî* hakkındaki düşünce ve hissiyatını yansıtan meşhur beyti Paşa'nın da kanaatlerinin çok açık bir yansıması olarak okunabilir: “Ân ferîdûn-ı cihân-ı ma'nevî/Bes buved bürhân-ı kadreş *Mesnevî*/ Men çi gûyem vâsf-ı ân-ı âlî-cenâb/ Nîst peygamber velî dâred kitâb”. [O mana âleminin padişahının değerinin (zâtının) kanıtı olarak *Mesnevî* yeterlidir/ Ben o yüce zâtın vâsfında ne söyleyeyim peygamber değildir ama kitabı vardır.]^[19]

Merd-i A'râbî Risâlesi toplamda 103 sayfa hacminde olup “mesnevî”-“tercüme” ve “şerh” başlıklı bir sıralama içinde ilerlemektedir. Merd-i A'râbî kıssasını içeren beyitler Mesnevî başlığı altında Farsça aslıyla verdildikten sonra ilgili beyitlerin nesren tercümesi ve muhtasar şerhi ile metin devam eder. Âbidin Paşa'nın çalışmaya konu edindiğimiz risâlesinde *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî*'deki versiyonundan^[20] -metni ihtisar etmek dışında- farklı olan şey şerhten önce paylaştığı “ihtâr-ı mahsûs” başlıklı notudur. Bu notta yer alan ifadelerinde Paşa mezkur kıssanın *Mesnevî* şerhinde yer almasına karşın hacim olarak okuyucuyu zorlayacağı düşüncesindedir. Paşa araya giren hikâyelerden ayırıştırarak/yalıtarak müstakillen bedevî ile karısı hikâyesini böylece ihtisar eder^[21] ve daha rahat takip edilebilecek ve okunabilecek versiyonunu ortaya koyar. Böylelikle metne popülerlik kazandırır, bir nevî istifâde-i umûmu gözetir. Bu yöndeki çabasının gerekçelerini kısaca şöyle ifade eder:

[18] “İlk defa Kur'ân-ı Kerîm'de, yerleşik hayat yaşayan Araplar'la bedevî Araplar açık bir şekilde birbirinden ayrılmış ve bedevîler a'râb olarak adlandırılmıştır. Böylece bir ırkın adı olmakla birlikte yarımada'nın köy ve şehirlerinde yaşayanlarına arab, çölde göçebe olarak yaşayanlarına ise a'râb (bedevî) denilmiştir.” Mustafa Fayda, “Bedevî”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/311.

[19] Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*, (Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1305). Molla Câmi'nin beytinin literatürdeki yerine dair bk. Ladan Amirchouphani, “Molla Câmi ‘Mevlânâ Peygamber Değil Ama Kitabı Var’ Demiş midir Mevlânâ'nın Anlayışında Mesnevî Kur'ân'a Benziyor mu?”, *ATEBE Dini Araştırmalar Dergisi*, 6 (2021), 21-22.

[20] Bedevî ile Karısı hikâyesinin Paşa'nın *Mesnevî Şerhi*'ndeki yeri için bkz. Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1305), 4/194-327; Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*, (Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1306), 5/1-211.

[21] Paşa'nın bu tercihinin –ana metindeki bir çok hikaye ile birlikte iç içe geçen şerhin ihtisar edilmesinin –metnin sürekliliği ve sarmallığını ortadan kaldırdığına yönelik yapılabilecek bir eleştiriyeye karşı Bedevî ile Karısı hikâyesinin tek başına aynı zamanda kendi içinde bir anlam bütünlüğüne de sahip olduğu ileri sürülebilir.

“*Mesnevî-i Şerîf*’deki a’râbî kıssası şerh-i âcizânemin dördüncü cildinde tamâmiyle yazılmışdır. Fakat cild-i mezkûr, üç yüz küsür sahîfeden ibâret ve binâenaleyh ânî herkes alıp sühûletle mütâlâa edebilmesi müşkil olduğundan *hikmet-âmîz* olan bu kıssanın ayrıca tab’ını münâsib addeyledim. Ve sâye-i maârifvâye-i cenâb-ı cihân-bânîde bu defa tab’ ettirdim. Abîdîn.”

III. BEDEVÎ İLE KARISI HİKÂYESİNİN ÂBİDİN PAŞA'DAKİ YORUMU

Mevlânâ tarafından biçim ve içerik olarak daha ileri götürülen, değiştirilip geliştirilen hikâyenin daha evvel Attar’ın (ö.618/1221) *Musibetnâme*’si ile Abdullah b. Muzaffer es-Sem’ânî’nin (ö.534/1139-40) *Ravhu’l-ervah*’ında farklı varyantlarıyla yer aldığı bilinmektedir.^[22] *Mesnevî*’deki haliyle bedevî ile karısı kıssasının en yalın özeti şöyle aktarılabilir:

“Cömert bir halifenin yaşadığı bir zamanda çölde yoksul bir bedevi ile karısı yaşardı. Bir gece bedevinin karısı yoksulluktan şikâyet ederek kocasının buna çözüm bulmasını ister. Kanaat sahibi olan bedevi, karısının haddi aşan bu şikâyetine karşı kanaatin tükenmez bir hazine olduğunu, rızıkın Allah’tan geldiğini, hayatlarının çoğunu bu kanaatle yaşadıklarını ve geri kalan ömürlerini de bu şekilde devam ettirmeleri gerektiğini belirterek sabaha kadar karısına nasihatte bulunur. Bu nasihatlerden etkilenmediği gibi kocasına karşı daha saldırgan bir dille şikâyet ve serzenişlerine devam eden bedevinin karısı, kocasının verdiği bu nasihatleri tek tek çürütmeye çalışır. Kadının bu konuşma sırasında dili oldukça sert ve kırıcdır. Yoksulluğuyla iftihar eden bedevinin de bundan sonraki konuşması sert olacaktır. Karısına bir yandan yoksulluğun öneminden bahsetmeye devam eden bedevi, diğer yandan konuşmasının sonunda bu tür serzenişlerde bulunduğu sürece kendisini terk edeceğini de belirtir. Kocasının bu hiddetini gören kadın, hemen ağlar ve ondan özür dilemeye başlar. Kadın, bu tür şikâyetlerinin ardında, kendi şahsi arzu ve menfaatinin değil, aksine kocasının kimseye muhtaç olmaması isteğinin bulunduğunu belirtir. Bedevi, karısının üzümlü ağladığını görünce söylediklerinden pişmanlık duyar. Bununla da yetinmeyen bedevi, bundan böyle onun isteklerine boyun eğeceğini söyler. Kocasına istediği her şeyi yaptıracığını anlayan karısı, Bağdat’ta cömert bir halifenin yaşadığını, ona yoksulluklarının göstergesi olarak bir testi su armağan etmesini tavsiye eder. Yağmur suyuyla doldurduğu testiği halifeye sunan bedevi, bunun karşılığında halifeden ihsan olarak içi altınla dolu testisini geri alır. Halife adamlarına bedeviği Bağdat’ın ortasından geçen Dicle nehri üzerinden evine geri göndermelerini emreder. Evine dönerken gemide Dicle Nehri’ni ilk kez gören bedevi, hediyesini kabul

[22] Yıldırım, “Mesnevî’de Geçen ‘Bedevi ile Karısı Hikâyesi’ ya da Kadının Fendi”, 917.

eden halifenin cömertliğini düşünerek utancından iki büküm olarak secdeye kapanır.”^[23]

Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf’in beşinci cildinde (Mahmud Bey Matbaası, 1306) araya giren hikâyeler nedeniyle uzayan kıssadan okuyucuyu yeniden haberdar etmek, tekrar konuyu hatırlatmak için “Muhalles-i Mâcerâyı Arab ve Çüft-i O” başlığı altında Âbidin Paşa’nın yapma ihtiyacı duyduğu özet ve içerdiği hakikatlere dair yorumları ise şöyledir:

“Şerh-i âcizânemin dördüncü cildinde iş’âr ve her beyt-i şerîfin tercümesi zîrinde ber-mutad tafsîlât izbâr olundu. İşbu beşinci cildi mütâlâa eden zevâtdan bazısının fikrinden şayed bu *kıssa-i hikmet-efzâ* çıkmışsa *berâ-yı ihtâr* fakat gâyet *muhtasar* o mâcerâ bu mahalde dahi tahrîr u izbâr olunur. Şöyle ki: Arabândan bir *merd-i kâmil* var idi ki zevcesi şiddet-i fakrdan bahisle kendini rencide etmeğe başladık da zevci *sabrın* fevâidinden tûl-i dirâz bahse âgâz etmiş ise de zevcesi *nesâihini* hiç mesâbesinde tutub böyle hayâlâtdan ve riyâkarâne kelimâtdan ferâgat etmesini ta’zîran zevcine beyân ve zevci tekrar nasîhata ikdâm eylemiş ve zen yine nasihati kabul eylememiş olduğundan zevci nihâyetü’l-emr der ki, nizâlar için değil sulh için bile benim vaktim kalmadı. Ya nasihatimi kabul ya firâkımı ihtiyâr et. Bu tehdit üzerine zen telâş edip söylediği kelimât ve tarizâtdan peşimân olarak zevcine dedi ki: Ben şimdiye kadar ta’rîzata cüret edişim sana olan şiddet-i muhabbetimden idi, zîra seni nâr-ı fakr içinde muhterik olarak görmeğe kalbim tahammül edemez idi. Çünkü *fakrdan* zahmet çekmezseniz o halde şikâyet ve tarizim kalmayıp bir emelim kaldıysa o da eski muhabbet ve merhametinizi celb etmektir. Zen bu vâdide bir çok i’tizârlar ityân ettikten sonra giryeye başlamış ve zevcinin rikkat ve muhabbeti cûşşe gelmiş ve zevcesini afv eyledikten başka isti’mâl eylediği şedid lisandan dolayı gâyet nâdim olarak beyân-ı i’tizâr eylemiştir. [Hikâye aslında devam etmektedir. Fakat Paşa’nın özeti buraya kadardır.] Bu hikâyenin sır ve hikmetine gelince a’râbiden maksad *akl-ı kâmil* ve zen-i a’râbiden merâm *nefs-i emmâre*dir ki uzun uzadı[ya] *ihtilâf* ve *nizâ* ederler. Badehû bu kıssada *nefs-i emmâre* izhâr-ı peşimânî ve tedricî *nefs-i mutmainne*ye munkalib olub *akl-ı kâmilin* muhabbetini celb eyler. İşbu beşinci cildde dahi bu kıssa cârî olacağından buraları ber-vech-i ma’rûz *berâ-yı ihtâr* izbâr ile yine ebyât-ı şerîfenin iş’ârına ibtidâr olunur.”^[24]

Araya giren farklı hikâyelerle *Mesnevî*’nin en uzun hikâyesi (yaklaşık 700 beyit) kabul edilebilecek bir metin olan “merd-i a’râbî” ile “zen-i a’râbî” arasındaki muhavere üzerinden Mevlânâ, ahlâkî açıdan “kanaat ve hırs” (lokma fakiri/ cüz

[23] Yıldırım, “Mesnevî’de Geçen ‘Bedevi ile Karısı Hikâyesi’ ya da Kadının Fendi”, 916.

[24] Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî*, (Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1306), 5/58-59.

âşık) ile tasavvuf metafiziği açısından “fakr ve mahv” (Tanrı fakiri/ küll âşıkı)^[25] konularına iki farklı kademe içinde yaklaşır. Kanaatimize göre Âbidin Paşa'nın *Merd-i A'râbî Risâlesi*'nin muhtasar halini ayırıbasım olarak neşretmesinin temel nedeni, kıssada sûfî perspektiften Tanrı-insan ilişkisine yer verilmesidir. Bu bağlamda Paşa, maddi anlamdaki fakrdan başlayarak mânevî ve metafizik düzlemle sonuçlanan fakr meselesi üzerinden Allah insan ilişkisinin bedevî ile karısı hikâyesi üzerinden çok iyi işlendiği düşüncesine sahip olmalıdır. Bu açıdan Paşa'nın söz konusu kıssaya ilgisinin gerisinde Mevlânâ'nın mezkur hikâyeye ilişkin söylediği “hâşâ bu hikâye değil kendine gel, bizim ve senin bugünkü hâlimizdir dikkat et”^[26] ifadeleri bulunmalıdır.

Bedevî ile karısı hikâyesi, araya giren farklı usnurlar ile bir bütün halinde değerlendirildiğinde İslam metafizik gelenekleri içerisinde tasavvufun kendine özgü Allah-insan ilişkisi yorumunun sarahaten işlendiği temsil gücü yüksek metinler arasında sayılabilecek bir muhtevaya sahiptir. Burada asıl dikkat çekici olan Mevlânâ'nın bu tür temel bahisleri bir hikâye üzerinden takdim edebilmesidir. Böylece kıssadan *hisseye*, *mecazdan hakikate*, *sûretten manaya* sürekli geçişler söz konusudur ve asıl olan daima ikinci gruptaki mefhumlardır. Avni Konuk'un ifadeleri ile “elfâz-ı zâhîrî altında nukûş-ı hakîkiye ait türlü manalar vardır.”^[27] Âbidin Paşa ise *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî*'nin başında ihtarât (uyarılar) başlığında “El-hâsıl, *Mesnevî-yi Şerîf*'i lâıyık ile anlamak isteyenler *sûret-i hikâyeye değil manaya nasb-ı nazar-ı dikkat* etsinler”^[28] diyerek asıl olanın mana ve hakikat olduğuna vurguda bulunur. Söz konusu hikâye içerisinde pek çok motif ve sembol bulunmakla birlikte esas kurucu fenomenlerin akl-ı küllü temsil eden bedevî; nefis-i em-mâreyi temsil eden bedevînin karısı, insanın varlığını/bedenini temsil eden testi ile amellerini/ilmini temsil eden testinin içindeki su, halifeyi (emîrü'l-mü'minîn)/ilm-i ilâhîyi temsil eden Allah (Rahmân-ı Vehhâb) oluşturmaktadır. Biraz daha daraltmak gerekirse hikâyenin en esaslı iki unsurunun insanın varlığını ve amellerini temsil eden ve hikâyenin merkezine konulan testi ile; halifeyle temsil edilen Hak olduğu söylenebilir. Hikâyede ele alınan temel düşünce, insanın Allah'a doğru yolculuğu/seferi/hareketidir ki hikâyenin ikinci kısmını bu yolculuk oluşturur. İlk kısım ise akıl ile nefsin diyalogunu temsil eden bedevî ile karısı arasında cereyan eden konuşmalardan ibarettir. Dolayısı ile ikinci kısım asıl, birinci kısım fer' adde-dilebilir. Âbidin Paşa şerhe başlamadan önce bu konuya ilişkin yaptığı girizgâhta bedevî ile karısı arasındaki konuşmanın ana temasının fakirlik üzerine kurulu olduğunu belirtir:

[25] Mevlana, *Mesnevî*, çev. Gölpınarlı, 1/221, 225.

[26] Mevlana, *Mesnevî*, çev. Gölpınarlı, 1/233.

[27] A. Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Tercüme ve Şerhi*, haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahrallı, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 2/ 271.

[28] Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî*, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1324), 1/13.

Kıssa-i A'râbî ve mâcerâ-yı zen-i o bisebeb-i fâka (Bir bedevînin kıssası ve zevcesiyle fakırdan dolayı mâcerâsıdır). "A'râbî tabiri arabâna itlâk olunur. Bu hikâyenin hikmetine gelince: a'râbîden maksad, akl-ı külden zâhir olmuş bir insân-ı kâmilin aklı ve zevcesinden merâm hasbelbeşeriyye nefsidir ki *fikdân-ı esbâb-ı lezâiz-i zâhire*den nefis şikâyet ve akla îrâs-ı eziyet eyler. Akıl ise sabrın fevâidinden ve kanaatin derecât-ı aliyyesinden bahsle nihâyetü'l-emr nefsi iknâ (kanaat ile aynı kökten) ve hâlini ıslâh ve isnâ (aydınlatma) eder.^[29]

Mevlânâ'nın hikâyenin ana metninde de bedevînin akl-ı küllü, karısının ise nefsi temsil ettiğini söylemesinden ötürü şarihlerin bu konudaki yorumlarında bir çatallanma meydana gelmemiş görünmektedir. Nitekim Âbidin Paşa da aynı ek-sende bir tevcihte bulunur. Burada vurgulanması gereken önemli noktaların başında nefs-i emmâreyi temsil eden bedevînin, karısının iknâ ve ıslâh olması yani nefs-i mutmainneye ermesidir ki bu durum nefsin tekâmülünün mümkün ve insan doğasında değişimin olası bir gerçeklik olarak kabûlüne dayanır. Paşa bu uzun diyalogda kadının/nefsin taleplerinde haksız olduğunun delilinin onun pişmanlık duyması ve özürler dilemesi olduğunu belirtir. Paşa fakirlik ve ihtiyaç kavramının literal anlamının sınırlılığına dikkati çeker. O'na göre fakirlikten maksat hiçbir şeye sahip olmamak değil mülkün gerçek sahibinin Allah olduğunu bilmek ve ona yönelmektir. Başka bir ifadeyle fakirlik sadece O'na muhtaç olmaktır.^[30] Bununla birlikte kadının şikayetlenmesinde ve itiraz etmesinde de bir hikmet bulunduğunu belirten Paşa'ya göre nefsin emmâre, levvâme, mutmainne ve râziye basamaklarından geçmesi mümkündür. Bu nedenle nefisten gelen gayr-i meşrû taleplerin akıl tarafından meşrû bir zeminde karşılanması gerektiğine temas eder.^[31] Bu konuya ilişkin kendi ifadelerini *Merd-i A'râbî Risâlesi*'nden takip edelim:

"Zenin [kadının] ibtidâ şikâyet ve ta'rîz edişinde *hikmet-i hafîyye* olduğu gibi, nefsin dahi evvelâ emmâre, ba'dehû levvâme ve mutmainne olması bir hikmete mübtenîdir; binâenaleyh anlardan zuhûr eden iltimâsât içinde meşrûiyeti taayyün eden cihetlerin taharrîsi muktezâ-yı hikmettir. Meselâ nefs-i emmâre herçibâdâbâd bir mahbûbe ister; akıl ise zinâdan külliyyen tehâşî eder. Ammâ bekâ-yı nev'-i beşer ve sâir esbâb için nikâh ile zevcenin vücûdu lâ-büdd olduğundan meşrû sûrette zevce tedârik eder, bu vecihle benî beşerin yevm-i kıyâmete kadar ibkâ ve idâmesine bâdî ve bedeninin rahatını müeddî olur, akl-ı kâmil ise nâfi' ve meşrû' sûrette ihtiyâr-ı ezvâk

[29] Âbidin Paşa, *Merd-i A'râbî Risâlesi*, s.2.

[30] Âbidin Paşa, *Mesnevî Şerhi I-II*, haz. Mehmet Sait Karaçorlu, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 2/142-143. Bu tanımlama hikâyenin birinci kısmını fer' ikinci kısmını asıl olarak nitelememizin nedenidir. Zira birinci kısımda "maddî fakirlik", ikinci kısımda ise "manevî fakirlik" teması hâkimdir.

[31] Âbidin Paşa, *Mesnevî Şerhi*, haz. Mehmet Sait Karaçorlu, 2/167-168.

eyler; maamâfih akl-ı kâmil nefsinin tazyikâtında dahi Hak'dan bir hikmet-i hafîyye hissiyle andan bile fâide hâsıl eder. ”^[32]

Nefis ve akıl her ne kadar bir çatışma içinde olsalar da Mevlânâ'ya göre her ikisinin varlığı da zorunludur. Bu bağlamda Âbidin Paşa nefsin geçici istekleri elde etmeye çalışırken, akl-ı kâmilin Allah'ın rızâsını kazanmayı hedeflediğini belirtir. Bu macerada akıl muzaffer, nefis mağlup olmuş ve boyun eğmiş gibi gözükse de her ikisinin de makbul ve yüce olduğuna işaret eder. Bu minval üzere Paşa maddiyûnun (maddeciler) rûhâniyeti, irfandan nasipsiz rûhâniyyûnun ise maddiyatı tamamen reddetmelerinin her ikisinin de hata olduğunu belirtir. Osmanlı modernleşme sürecindeki zihinsel arayışları yansıtan ifadelerinde Paşa'ya göre şekil ve maddenin değersizliği maddî olduklarından veya hiçbir etkileri olmadığından değil, uhrevî ve manevî olana göre fani bulunduklarındandır. Yoksa top, tüfek, servet, kuvvet, ticaret, ziraat, askerlik ve bunlar gibi bir çok maddiyata hayal denirse işte o söylenen söz hayaldir.^[33]

Yukarıda da vurgulamaya çalıştığımız gibi hikâyenin ilk kısmı ahlaki bir ağırlık taşıırken, ikinci kısmı metafizik bir derinlik barındırır. Mevlânâ “bu hikâye âşıkların düşünceleri gibi tertipsiz ve darmadağınık oldu” dese de bedevî ile karısı olarak sembolize edilen akıl ile nefis arasındaki konuşmaların seyri yolculuğun ana motifi olan testiye bağlanmaktadır. Mevlâna hikâyenin sonunda Allah'a dolu testi ile değil boş testi ile gitmeyi hatta onu taşa çalıp kırmayı tavsiye eder. Zira testi kırmak onu sağlamlaştırmaktır. Buradan hareketle Mevlâna “nefy-i vücûd”, “ıskât-ı izâfât” gibi terimlerle tasavvufun klasik döneminden itibaren üzerinde durulan bir mesele olarak “varlığın terki” yada “varlığın günah olarak kabul edilmesi” fikrini ele alır. Zira ona göre Dicle (ilm-i ilâhî) yanında testinin varlığının bir hükmü olmadığı gibi Hakk'ın varlığı söz konusu olduğunda kulun varlık iddiası geçersiz kalır.

Bedevî ile karısı hikâyesindeki metafizik bahisleri anlamaya yardımcı olacak hikâyelerden biri nahiv bilgini ile gemici arasındaki hikâyedir. Bu bağlamda Mevlânâ insana lazım olan gerçek bilginin “nah(i)v” değil “mahv” olduğunu söyler. Burada nahiv sûret ve şekle mahv ise tahakkuk, mana, fenâ ve fakr gibi mefhumlara delâlet etmektedir. İki hikâye arasındaki konusal bütünlüğe Mevlânâ “size benliği yok etme (mahv) ilmini öğretmek için bedevî ile nahiv (dil) bilgini hikâyelerini birbirine kattık” şeklindeki ifadeleri ile dikkat çeker.^[34] “Çiçek döküldü mü meyve meydana çıkar. O (çiçek) kayboldu mu bu (meyve) fazlasıyla görünür” ifâdesi de aynı muhtevayı anlatır.^[35] Âbidin Paşa Mevlânâ'nın “Ey bu geçici kervan-

[32] Âbidin Paşa, *Merd-i A'râbî Risâlesi*, 98.

[33] Âbidin Paşa, *Mesnevî Şerhi*, haz. Mehmet Sait Karaçorlu, 2/218-219.

[34] Âbidin Paşa, *Mesnevî Şerhi*, haz. Mehmet Sait Karaçorlu, 2/276.

[35] Mevlâna, *Mesnevî*, çev. Gölpınarlı, 1/235.

saraydan kurtulamamış olan/ Sen mahv'ı, sekr'i, inbisat'ı nereden bileceksin?" beyitlerine yaptığı şerhte Hak yolunda yok olmanın, varlığı fedâ etmenin önemini vurgular. Mevlânâ'nın "Buraya kadar altın için geldim ama, buraya ulaşınca güzel yüzün sarhoşu oldum" ifadelerini Paşa şöyle yorumlar: "Yüksek mertebelere ulaşmak için kalp ve aklımı kapladığında isteğim sadece cennetten ve sair Rabbânî nimetlerden yararlanmaktı. Bu arzu beni hakikat makamına kadar erıştirdi. Ama şimdi bu rûhânî hâli hissetmeye ulaştım. Dünyâ ve ukbânın maddî nimetlerinden vazgeçtim. Yalnız Cenâbı Hakk'ın rızâsının ve O'nu görmenin arzusuna düştüm. Bütün rûhumu ve canımı bu arzuya hasrettim." "Ekmek için bir kimse ekmekçiye gitti, ekmekçinin güzelliğini görünce ekmeği unuttu, ekmekçiye gönül verdi" ifadeleri ile Mevlânâ bedevînin ekmek için çıktığı yolculukta Ekmekçi'ye gönül verişine işaret eder. Bu düşünce hikâyede Mevlânâ tarafından "cüz'e âşık olanın küll'den mahrum kalacağı" şeklinde de ifade edilir.^[36]

SONUÇ

Mevlânâ tasavvuf düşüncesinin kurucu isimlerinden olduğu gibi *Mesnevî* de tasavvufa ait nazarî ve amelî bahislerin ele alındığı taşıyıcı metinlerden biridir. Literatür içinde gelişen zengin *Mesnevî* şerhleri içinde ona bağlı olarak benzer şekilde bazı hikâyelerin de müstakilen şerh edildiği görülmektedir. Osmanlı ilim ve irfan geleneğinin içinde yetişen bir devlet adamı kimliği ile Âbidin Paşa da bir *Mesnevî* şârihidir. Âbidin Paşa *Mesnevî*'nin ilk cildini beş mücellet halde şerh etmesine karşın bedevî ile karısı hikâyesini *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî Merd-i A'râbî Risâlesi* başlığı ile ayrıca neşretmiştir. Paşa'nın "hikmet âmiz" olarak nitelediği ve bu yönü itibarıyla ayırabasını yaptırdığı hikâye içerik ve retorik bakımından oldukça etkilidir. Paşa metne popülerlik kazandırmak, daha fazla okunmasını ve dolaşımını sağlamak amacıyla metni ihtisar ederek yeniden yayımlatmış olmalıdır. Burada tenkit konusu olabilecek tek nokta Paşa'nın diğer sarmal hikâyelerden yalnızca bedevî ile karısı hikâyesine müstakilen odaklanmasıdır. Zira hikâyenin *Mesnevî Şerhi*'ndeki versiyonu *Merd-i A'râbî Risâlesi*'nin üç katı hacminindedir. Âbidin Paşa Osmanlı modernleşme sürecinde söz konusu metni kaleme alsa da en azından *Merd-i Arabi Risâlesi*'nde modernleşme döneminin izlerinin oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Burada istisna edilecek iki husustan biri dilde ve üslûpta sadelik iken diğeri maddî anlamda terakkînin manevî terakkîye manî olmadığı fikridir. Paşa kaynak olarak ise âyet ve hadisler ile Râzî'nin *Tefsîr-i Kebîr*'i dışında bir metne atıfta bulunmamıştır. Netice itibarıyla Paşa'nın bir ayırabası risâle üzerinden hikâyeyi daha alımlanabilir kıldığını söylemek mümkündür.

[36] Âbidin Paşa, *Mesnevî Şerhi*, haz. Mehmet Sait Karaçorlu, 2/247, 261, 266.

KAYNAKÇA

- Âbidin Paşa. *Mesnevî Şerhi I-II*. haz. Mehmet Sait Karaçorlu. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- Âbidin Paşa. *Saadet-i Dînyâ*. Rodos: Matbaa-i Vilâyet, 1312.
- Âbidin Paşa. *Tercüme ve Şerh-i Kaside-i Bürde*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1324.
- Âbidin Paşa. *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*. VI. Cilt. Dersaâdet: Mahmud Bey Matbaası, 1305-1306/ 1887-1888.
- Amirchouphani, Ladan. “Molla Câmi ‘Mevlânâ Peygamber Değil Ama Kitabı Var’ Demiştir midir Mevlânâ’nın Anlayışında Mesnevî Kur’ân’a Benziyor mu?”. *ATEBE Dini Araştırmalar Dergisi* 6 (2021), 21-22.
- Aytekin, Ülker. *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Başar, Serhat. “Osmanlı Basınında Bazı Şair, Müverrih, Müellif, Muharrir Matbaacılara Ait Vefat ve Cenaze Haberleri”, *Müteferrika* 55, (2019), 129-182.
- Ceyhan, Semih. “Mesnevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/330. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Çelik, İsa. Âbidin Paşa’nın Mesnevî Şerhi ve Tasavvufi Düşünceleri. İstanbul: Vefâ Yayınları, 2007.
- Demirkazık, Hacı İbrahim. “16. Yüzyıl Sûfî Şairlerinden Abdülmecid Bin Şeyh Nasûh’un (Mecidî) Kissa-i Çoban Mesnevisi”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1/28 (2022), 64-122.
- Fayda, Mustafa. “Bedevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/311. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Güleç, İsmail. *Türk Edebiyatında Mesnevi Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2008.
- Konuk, A. Avni. *Mesnevî-i Şerîf Tercüme ve Şerhi*. haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı. XIII.Cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- Özköse, Kadir. “Mesnevî’deki ‘Bedevi ile Karısı’ Hikayesine Göre Akıl -Nefis İlişkisi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2011), 37-69.
- Pala, İskender. “Âbidin Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/310. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Tan, M. Nedim. “Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî”. *İslâm Düşünce Atlası*. ed. İbrahim Halil Üçer. II/883. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları. 2017.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Dede Ömer Rûşenî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/82. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yavuz, Kemal. “Mesnevî-i Şerîf ile Alakalı Olarak Cevdet Paşa’nın Âbidin Paşa’ya Yazdığı Bir Mektup”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 24 (1986), 446-447.
- Yıldırım, Yusuf. “Mesnevî’de Geçen ‘Bedevi ile Karısı Hikâyesi’ ya da Kadının Fendî”. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 8/2 (2023), 914-927.